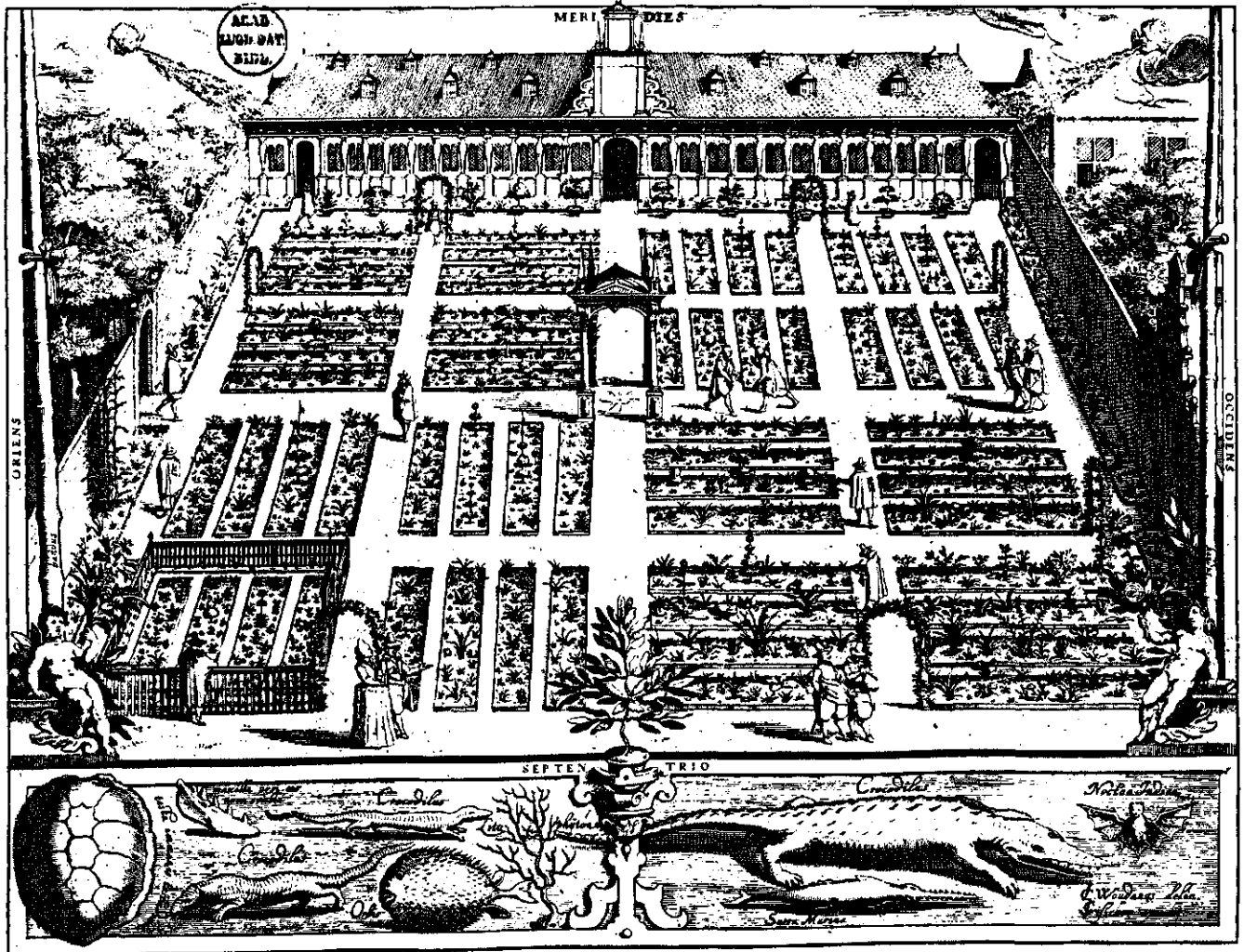

Plantintroducties in de

HORTI PUBLICI ACADEMIÆ LUGDUNO-BATAVÆ CUM AREOLIS ET PUIVILLIS VERA DELINEATIO.

Dr. Onno Wijnands is directeur van de Botanische Tuinen van de Landbouwuniversiteit Wageningen. Zijn stuk over vroege plantintroducties is de inleiding voor een tweede artikel over de beginperiode van het kweken in kassen en de ontwikkeling van de bouw van verwarmde kassen en oranjerieën. Beide artikelen zijn het resultaat van recent onderzoek op dit nog vrij onontgonnen gebied.

door D. Onno Wijnands

Ontwikkelingen in de geschiedenis houden zich niet aan de jaartelling en daarom zijn eeuwen vaak korter of langer dan honderd jaar. De 17de eeuw duurt wat de plantintroducties betreft voor Nederland echt 100 jaren, maar de eeuw begint in 1585; met 1685 begint een nieuwe periode.

De val van Antwerpen in 1585 bracht veel Vlamingen en Brabanders ertoe de Zuidelijke Nederlanden te verlaten in noordelijke richting. Dat proces begon al wel eerder, maar de val van Antwerpen is een mooi dramatisch moment om iets te laten beginnen.

Met de tuincultuur die zij in het noorden aantroffen was het maar matig gesteld. Eigenlijk was er weinig méér, dan in de middeleeuwse tuinen al gekweekt werd, aangevuld met een enkele nieuwigheid uit de tropen van Azië en Amerika. Maar veel meer dan 600 verschillende soorten

planten waren hier niet in cultuur. Dat was anders in de streken waar zij vandaan kwamen: in Brabant en Vlaanderen bestonden er wel al enkele tuinen met een ruimere sortering – die van de Antwerpse apotheker Pieter Coudenberg bijvoorbeeld, de Mechelaar Jan van Brancion, Pieter Ricart in Rijsel, Karel van Saint-Omer te Moerbeek, Gerard van Veltwijk en Bernard Wijnhouts in Brussel en Franciscus van Sterbeek in Antwerpen. Hun nieuwigheden kwamen vooral uit het Osmaanse rijk, met name uit de Balkan en Anatolië.

De man die veel planten naar Vlaanderen bracht, was de Vlaming Ogier van Busbeek. Deze bezocht als ambassadeur van keizer Ferdinand I van Oostenrijk herhaaldelijk (1554-1562) het hof van Suleyman II in Istanbul.

Bekend is het verhaal van de tulpen die Van Busbeek naar het hof te Wenen heeft gezonden. Dat verhaal kan de indruk wekken dat het hier om een toevallige incidentele introductie ging, maar die indruk is dan onjuist. In Turkije be-

zeventiende eeuw

stond al een hoog ontwikkelde tuincultuur. Een Turkse reiziger, Evliya Celebi, vermeldt dat er in 1630 in Istanbul 80 winkels met bloembollen waren, waaraan 300 kwekers leverden; weliswaar heeft deze auteur Von Muenchhausen-achtige trekjes wanneer hij beschrijft dat hij met een Turks leger voor de muren van Amsterdam heeft gestaan, maar zijn mededelingen over Turkije zelf zijn zeker serieus te nemen. Van Busbeek kon putten uit een rijk arsenaal van Osmaanse sierplanten en hij stuurde een hele reeks naar Wenen. Ook reisde Van Busbeek niet alleen. Hij werd vergezeld door de Kortrijkse arts en botanicus Willem Kwakkelbeen en de Duitse schilder Melchior Lorichs, zodat we van een wetenschappelijke expeditie mogen spreken met het doel nieuwe planten te zoeken die geschikt waren voor West-Europees gebruik, voor siertuinen en voor het maken van medicijnen. De belangstelling voor Turkse planten is namelijk mede te verklaren uit de medisch-botanische traditie van de middeleeuwen, die grotendeels was gebaseerd op het kruidboek van Dioscorides, de hofarts van de keizer in Rome maar geboren in Anazarba, een stad in Zuidwest Turkije bij Adana. Vooral Kwakkelbeen bestudeerde tot aan zijn dood (hij werd het slachtoffer van de pest in 1561) de Turkse flora. Hij correspondeerde erover met de Italiaan Pierandrea Mattioli, die hofarts was in Wenen. Deze Mattioli heeft veel van Kwakkelbeen's waarnemingen gepubliceerd in zijn commentaar op Dioscorides. De introductie van veel tuinplanten in de late 16de eeuw mogen wij dan ook op het conto van van Busbeek en Kwakkelbeen en diens navolgers schrijven: *Aesculus hippocastanum*, *Philadelphus coronarius*, *Syringa vulgaris*, *Prunus laurocerasus*, *Corylus colurna*, *Platanus orientalis*, *Fritillaria imperialis*, *Fritillaria persica*, *Tulipa schrenkii*, *Hyacinthus orientalis*, *Ranunculus asiaticus*, *Mohucella laevis*, *Dianthus caryophyllus*, *Amberboa moschata*, *Cyclamen persicum*, *Acorus calamus*, *Iris susiana* en *Anemone coronaria*. Veel van deze planten hadden al een ontwikkeling als tuinplant doorgemaakt en werden in talloze vormen door de Turken gekweekt. Vele ervan waren echter buiten Turkije al ontwikkeld of door de Turken als cultuurplant ingevoerd, met name uit Perzië, maar ook uit Spanje.

Karel Kluis

Misschien zou het toch niet tot een grote invloed van deze Turkse tuinplanten in West-Europa gekomen zijn, als niet Karel Kluis in 1573 naar Wenen was gekomen als prefect van de keizerlijke tuinen onder Maximiliaan II en Rudolph II, tot 1588. Kluis was een Noordfranse Vlaming die een van de invloedrijkste en actiefste botanici van zijn tijd is geweest. Hij is beter bekend als Carolus Clusius of Charles de l'Ecluse. Hij kweekte de nieuwe introducties in Wenen en verspreidde ze over de tuinen van Europa waar

hij goede contacten had: Mechelen, Antwerpen, Ferrara, Londen, Neurenberg, Jena, Padua en Aranjuez. De nieuwe planten werden aan het Habsburgse hof ook uitvoerig geportretteerd, veelal door Nederlandse kunstenaars. Een van hen was Joris Hoefnagel; in het dagboek van Constantijn Huygens lezen we dat zijn zoons de tekenkunst oefenden met het kopiëren van Hoefnagel's werk.

In 1593 werd Clusius naar de Noordelijke Nederlanden gehaald en benoemd als prefect van de Leidse Hortus. In 1590 was deze tuin gesticht, een jaar na de eerste academietauin van Nederland in Franeker. Hoewel Clusius oud en mank was, kwam de Leidse Hortus mede dankzij zijn prestige tot voorspoed. Vooral in Leiden ontwikkelde zich de cultuur van de nieuwe Turkse planten, die elders in Europa niet echt van de grond kwam. Rond Leiden ontstond vanaf 1600 de bloembollencultuur, deels door uit de Hortus gestolen planten. In 1987 was de exportwaarde van alleen al tulpen 1,2 miljard gulden. Clusius had al voordat hij naar Leiden kwam contacten in de Noordelijke Nederlanden, met name in Voorburg waar Marie de Brimeu van 1586 tot 1590 woonde op De Loo. In dat jaar verhuisde zij naar een huis aan het Rapenburg in Leiden, naast de plaats waar in 1593 de Hortus zou worden aangelegd. Het was vooral op voorspraak van deze dame, die door haar huwelijk de titel Princesse de Chimay voerde, dat Clusius in Leiden werd aangesteld. In 1866 noemde de Engelse botanicus Salisbury het plantengeslacht *Brimera* naar haar: "Maria de Brimeu amore et cultura Florum in tempore Clusii inclita". (Maria de Brimeu, beroemd in de tijd van Clusius om haar liefde voor, en het kweken van bloemen en planten). Hiermee is zij de enige inwoner van Voorburg naar wie bij mijn weten een plant is genoemd.

Dwaasheid en spilzucht

Over tulpen moet iets meer worden gezegd. Uit de Turkse introducties van van Busbeek ontwikkelde zich in de Nederlanden vanaf ongeveer 1590 het Nederlandse tulpensortiment. Maar niet alleen uit de planten van van Busbeek; langs veel meer kanalen bereikten tulpen de Nederlanden, als bollen en als zaden. Een deel van de kaleidoscoop van vormen is te zien op bloemstillevens uit de periode 1590-1620. Pas na 1620 treedt er een zekere stabilisatie op en ontstaat er een groep van naar de Hollandse smaak geselecteerde tulpen, die duidelijk afwijkt van het Turkse uitgangspunt. In deze tulpen is de windhandel ontstaan die vanaf 1634 tot 1637 gloorieerde in een vroeg hoogtepunt van kapitalistische speculatie. De Staten van Holland maakten er een eind aan, maar pas op uitdrukkelijk verzoek van de bollenkwekers zelf. Een reeks van spotprenten en hekeldichten documenteert de crisis van 1637. Een ervan is *Flores Gecks-kap*: "afbeelding van 't wonderlijke

laer van 1637 doen d'eene Geck d'ander uytbroeyde, de Luy Rijck sonder goet, en Wijs sonder verstant waeren". Het thema is de dwaasheid en spilzucht van de bollenliefhebbers. In 1640 is de Turkse periode in de plantintroductie wel zo ongeveer voorbij. De nieuwigheden komen nu vooral uit Amerika waar de Fransen in het zuiden langs de Mississippi en in het noordelijke Canada niet alleen koloniseerden maar ook botaniseerden. Al in 1635 schreef Cornut een boek over de Canadese planten die in Parijs gekweekt werden. Deze Noord Amerikaanse planten vonden vrij snel hun weg in de tuinen van Europa, omdat de meeste eenvoudig te kweken waren. De catalogus van de Leidse Hortus uit 1668 noemt er al vele. Tomaat, Spaanse peper, pronkboon, aardappel, tabak, zonnebloem en afrikaantjes behoren tot de planten die al heel vroeg uit Amerika onze streken bereikten. De naam afrikaantjes is wat vreemd voor een Amerikaanse plant; ze werden bij ons bekend via Afrika, Tunis om precies te zijn en in de zeventiende eeuw heetten ze dan ook tunisbloem.

Kaapse gewassen

Minder makkelijk waren de Kaapse gewassen die ook mondjesmaat binnendruppelden. De herkomst van deze planten was niet altijd duidelijk; Cornut voerde sommige Kaapse planten als Canadees op, zodat een Zuidafrikaanse plant nu nog *Albica canadensis* heet. Enkele uit Noord-Amerika ingevoerde tuinplanten zijn: *Aralia spinosa*, *Euonymus americana*, *Coreopsis grandiflora*, *Ipomoea coccinea*, *Liquidambar styraciflua*, *Lindera benzoin*, *Helenium autumnale*, *Ceanothus americanus*, *Physocarpus opulifolius*, *Tradescantia virginiana*, *Physostegia virginiana*, *Argemone mexicana*, *Physalis pubescens*, *Thuja occidentalis*, *Taxodium distichum*, *Oenothera biennis*, *Yucca gloriosa*. Sommige van deze planten zijn uit Nieuw Amsterdam (New York) naar Amsterdam gestuurd door de predikant Henricus Selijns, maar vooral de Engelsen hebben voor de introductie van Noord Amerikaanse planten gezorgd. John Tradescant verzamelde er zelfs drie keer, in 1637, 1642 en 1654. Uit Maryland en Virginia zonden predikanten van de Engelse kerk talloze planten naar hun baas, de bisschop van Londen, Henry Compton. Ook uit zuidelijk Afrika kwamen vanaf 1600 planten binnen. Het waren vooral bolgewassen die de reis over zee redelijk konden overleven. De invoer uit de Kaap kreeg een meer geordend karakter nadat er de verversingsplaats onder van Riebeeck was gevestigd. De grote invoer van Kaapse planten begon pas op gang te komen met de stichting van de Hortus in de Plantagebuurt van Amsterdam in 1683. Voor het kweken van deze planten waren gewoonlijk speciale voorzieningen nodig, zoals een oranjerie of zelfs een kas. Hierover een andere keer meer. ■